

Jak rozwijać obszary wiejskie?

Dla rozpatrywania ujętego w temacie problemu fundamentalną perspektywę wyznacza kwestia znaczenia jakie obszary wiejskie mają dla współczesnych społeczeństw. Oczekiwania wobec wsi i postrzeganie obszarów wiejskich przez ogół obywateli i towarzyszące mu wartościowanie szans rozwojowych oraz barier wpływie, w sposób długofalowy, na kierunki przemian obszarów wiejskich i ich relacje z obszarami miejskimi.

I. Kontekst europejski

Zróżnicowanie stanu obszarów wiejskich a zróżnicowanie postawy społeczeństw

Ukształtowanie obszarów wiejskich to wynik nawarstwienia się uwarunkowań środowiskowych, przeszłych i obecnych polityk rozwojowych, kultury rolnej i leśnej, technologii wytwarzania produktów oraz zbiorowej i indywidualnej aktywności użytkowników. Struktura przestrzeni oraz kształt poszczególnych form składających się na krajobraz wiejski są wypadkową działań pożądaných i szkodliwych.

Na obszarach wiejskich odcisnęły się zmiany cywilizacyjne oraz stosowane polityki gospodarcze i rozwojowe. W równie wielkim stopniu wpływ wywarły konflikty zbrojne XX wieku, które prócz gigantycznych zniszczeń i strat ludności, przyniosły również masowe przesiedlenia, przemieszczenie granic i dramatyczne zmiany ustroju społeczno - gospodarczego. Stąd cechą wielu regionów Europy środkowo-wschodniej (w Polsce dotyczy to połowy kraju), jest zerwanie historycznej ciągłości, skutkujące niezwykle trudnym do przełamania, trwającym aż do przemian lat 90. regresem cywilizacyjnym. Powyższe uwagi tworzą niezbędny kontekst dla postrzegania niezwykle zróżnicowania obszarów wiejskich w Europie, gdzie z jednej strony owo zróżnicowanie jest traktowane jako czynnik ubogacający, a z drugiej musi być odnotowane jako olbrzymi problem dysproporcji cywilizacyjnych i potencjałów rozwojowych. Trudno zatem oczekiwać, że znaczenie, jakie obszarom wiejskim przypisują społeczności poszczególnych części Europy, państw, a nawet regionów, było w rzeczywistości do siebie zbliżone. Granica pomiędzy UE15 a nowymi państwami członkowskimi oraz kandydatami do UE wyraźnie dzieli europejską przestrzeń wiejską. W „starej” UE, pomimo obiektywnie istniejących dysproporcji między terenami wiejskimi a miejskimi, istnieje zasadnicza spójność przestrzenna, ekonomiczna i społeczna. W nowych krajach i krajach kandydujących, taki stopień spójności jest odległą perspektywą. Gradient ten dotyczy mechanizmów rozwojowych, które w „starej” UE bliskie są postulatowi zrównoważenia, a w państwach nowych, pojęciu rozwoju żywiołowego bądź nie zrównoważonego. Zatem, część wiejskiej Europy osiąga stan, gdzie relacje miasto - wieś kształtowane są komplementarnie, z myślą o partnerstwie (w tym trzeba widzieć modelowy stan pożądaný), a część druga doświadcza złych skutków podporządkowania obszarów wiejskich potrzebom obszarów miejskich, w szczególności metropolitarnych. Uogólniając, nastawienie społeczeństwa do obszarów wiejskich rozciąga się pomiędzy postawą rozumienia specyfiki i poszanowaniem a postawą braku zrozumienia specyfiki i braku poszanowania. Co gorsza, ta druga postawa dotyczy w znacznej mierze samych mieszkańców obszarów wiejskich. Pierwsza postawa manifestuje się zainteresowaniem dobrami i usługami, nie tylko z racji niemożliwości wytworzenia ich gdzie indziej, ale również ze względu na docenioną specyfikę, w oparciu, o którą one powstają. Aspekt jakościowy, zaspokajania wyższych potrzeb społecznych, jest tu szczególnie obecny i rozciąga się na zainteresowanie wsią i wspólnotami wiejskimi z racji dostrzeganych i pożądaných wartości,

jakimi one dysponują. Tworzy to pole sprzyjające kooperacji i integracji. Postawa przeciwna ma niemal neokolonialny charakter. Zawiera w sobie oczekiwanie dostarczenia przez obszary wiejskie przestrzeni pod zabudowę i przyjęcia przez nie funkcji problemowych dla obszarów miejskich. Potwierdzenie tych tez znajdujemy w zmianach zachodzących w przestrzeni obszarów wiejskich w Polsce, tj. w sposobie zagospodarowania przestrzennego, suburbanizacji, w charakterze przedsięwzięć inwestycyjnych i modernizacyjnych, zarówno zabudowie mieszkaniowej, jak też produkcyjnej, usługowej i infrastrukturalnej.

Zagospodarowanie przestrzeni jako wskaźnik stosunku i oczekiwań społeczeństw względem obszarów wiejskich

Przemiany wiejskiej przestrzeni, ocenianie przez pryzmat ładu przestrzennego i architektonicznego, estetyki krajobrazowej oraz zachowania zasobów i form dziedzictwa materialnego, stanowią najlepszy wskaźnik nastawienia społeczeństwa do obszarów wiejskich i wyraz jego bieżących oczekiwań. Jednocześnie ład przestrzenny, architektoniczny i piękno krajobrazu są najlepszą miarą zrównoważenia rozwoju. Przestrzeń wiejska i jej ukształtowanie stanowią najważniejszy i kluczowy dla społeczeństwa zasób, którego przemiany mają długotrwały, niemal nieodwracalny charakter, a popełnione błędy są bardzo widoczne i niezwykle kosztowne. Znajdujemy tu miejsce styku interesów mieszkańców wsi i mieszkańców miast oraz sferę, gdzie aktywność indywidualna i zbiorowa spotyka się z polityką rozwojową państwa - regulacjami prawnymi, wyznaczającymi ramy tej aktywności. Z tych względów jest to najlepsze pole oddziaływania na zmianę postaw i ukierunkowanie oczekiwań.

Recepta rewitalizacji

Kraje, w których rozwinęła się odnowa wsi rozwój obszarów wiejskich podporządkowały paradygmatowi rewitalizacji, czyli nadania starym formom i strukturom nowych funkcji adekwatnych do zmienionych potrzeb społecznych i gospodarczych. W ramach takiego procesu obiekty gospodarskie, powstałe dla potrzeb hodowli lub magazynowania płodów rolnych, otrzymują drugie życie - przekształcają się w mieszkania, pracownie, warsztaty produkcyjne lub lokale usługowe jak również w obiekty użyteczności publicznej ogółu mieszkańców wsi. Podobnie centra wsi stają się wiejskimi rynkami – strefami koncentracji usług, szczególnie publicznych. Bez rewitalizacji nie jest możliwe zachowanie pełni materialnego i niematerialnego zasobu kulturowego wsi, dodatkowo ukształtowana specyfika i jakość przestrzeni publicznej wzmacniają tożsamość mieszkańców przyczyniając się do wzmocnienia całej wspólnoty.

Rewitalizacja przebiega w ramach regionalnych / landowych programów odnowy wsi. Genezą tych programów była obywatelska niezgoda na utratę regionalnych wartości środowiska kulturowego i krajobrazu wynikła ze świadomości ponoszonych strat ekonomicznych oraz zagrożenia utratą tożsamości wspólnot i miejsca, jakie zamieszkują. Programy odnowy wsi przeistoczyły się w ogarniający całą społeczność proces rozpoznania wartości i budzenia potrzeby rewitalizacji, blokując trend umiastowienia wsi.

Pułapka wzrostu gospodarczego

Rozwój powszechnie jest utożsamiany wyłącznie ze wzrostem gospodarczym, dlatego obszary wiejskie są oceniane przez pryzmat produktywności, która z natury rzeczy jest i będzie niższa, niż w miastach. Przykładowo rynkowa wartość produktów sektora rolnego nie oddaje sumy korzyści ekonomicznych, środowiskowych i społecznych funkcjonowania gospodarstw rolnych, uprawy roli i hodowli, tak jak wartość lasu jest wielokrotnie wyższa, niż wartość drewna, jakie można w danym momencie z niego pozyskać. Zatem właściwa ocena

obszarów wiejskich wymaga pojmowania rozwoju w przestrzeni wyznaczonej przez wektory: wzrostu gospodarczego, jakości życia oraz wartości jakie konstytuują społeczeństwo. W takim ujęciu z rozwojem (a nie wzrostem) mamy do czynienia wówczas, gdy poszerzeniu ulega sfera wolności jednostek i zbiorowości.

Współcześnie dominujące podejście do rozwoju, w tym mechanizmy polityki spójności UE, opierają się na określaniu efektów ekonomicznych działań. Kategorie niematerialne zwykle wymykają się pomiarowi. Subiektywne poczucie szczęścia nie ma fizycznej miary, a byłoby najlepszym miernikiem jakości życia. Warto sobie uzmysłowić, że społeczeństwo danego regionu czy kraju, może być jednocześnie coraz bardziej bogate, a zarazem coraz starsze i z upływem czasu coraz mniej liczebne, czyli „zwijające się”, a nie „rozwijające”. Ten przykład dobrze oddaje słabość ekonomicznych mierników rozwoju.

Jakość życia drogą do nowego życia wsi

Poszerzanie zakresu pojmowania rozwoju o kategorię jakości życia stawia na zupełnie innym poziomie konkurencyjność obszarów wiejskich, gdyż w takim ujęciu jest ona wysoka lub może taką być. Decydują o tym czynniki niematerialne (ekonomicznie niemierzalne), pochodne jakości relacji międzyludzkich i działania wspólnoty. Jednocześnie są one kluczowe do zaistnienia gałęzi gospodarki wiedzy oferujących produkty w oparciu o doznania i emocje. Dzięki tym czynnikom możliwe jest również rozwiązywanie problemów i zaspokajanie potrzeb stale rosnącej części społeczeństwa wieku emerytalnego. Gdy uwzględnimy korzyści, jakie obszary wiejskie w sferze jakości życia dostarczają i nadal mogą dostarczać, ich znaczenie dla społeczeństwa skokowo rośnie, a dematerializowanie się gospodarki jeszcze to wzmacnia. Daje to obszarom wiejskim szansę na nowe życie. Strategiczne myślenie o takim kierunku oddają stwierdzenia: „Nowa wieś powstaje w głowie” (Kongres „Nowa wieś” w Konstancji 2000 r.), „Wymyślić wieś od nowa” (polski podręcznik W. Idziaka, promujący wsie tematyczne).

Globalne wyzwania szansą na docenienie obszarów wiejskich

Globalnych trendów poprawiających pozycję obszarów wiejskich jest więcej, choćby walka o prawa konsumentów i wzrost świadomości konsumenckiej. Będzie to przeciwdziałać produkcji żywności przemysłowej, budując rynek żywności zdrowej oraz produktów regionalnych i tradycyjnych (żywność droższa, ale pozostawiająca wartość dodaną w rękach wiejskich producentów). Narastające problemy klimatyczne i środowiskowe: wzrost zapotrzebowania na energię, niedobór wody i okresowe jej nadmiary (m.in. ze względu na „betonowanie zlewni”), zanieczyszczenie powietrza i odpady, letnie przegrzewanie się miast, oraz głód przestrzeni w miastach, bezpieczeństwo publiczne i wiele innych kwestii, sprawiają, iż społeczeństwo zacznie widzieć rozwiązania poważnych wyzwań cywilizacyjnych w ramach nowych, a komplementarnych względem miast, funkcji obszarów wiejskich. Zatem, największym problemem rozwojowym pozostaje fakt, iż społeczeństwo nie rozpoznało jeszcze pełnego znaczenia obszarów wiejskich, a największym wyzwaniem jest wykorzystanie momentu uświadomienia do budowy realnego partnerstwa miasto - wieś.

II. Kontekst krajowy

W kolejnie paradygmatu modernizacji

Rozwój obszarów wiejskich w Polsce tkwi w kolejnie miejskich wzorców paradygmatu modernizacji, jaki ukształtował się w epoce industrialnej. Wzrost gospodarczy i współczesnych standardów cywilizacyjnych odbywa się kosztem zatracenia wiejskiej specyfiki, unifikacji, zubożenia zasobu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, okaleczenia krajobrazu i generowania wszelkich możliwych konfliktów przestrzennych, co

pogarsza funkcjonalność obszarów wiejskich i zawęża potencjalne możliwości przyszłego ich wykorzystania.

Polska przeoczyła moment zamiany paradygmatu modernizacji na paradygmat rewitalizacji, co nastąpiło w Europie Zachodniej w latach 80. Wyrazem tego było rozwinięcie regionalnych/landowych programów odnowy wsi, prowadzących do kompleksowej (całościowej) odnowy poszczególnych miejscowości poprzez powiązanie planowania strategicznego z planowaniem przestrzennym, w które szeroko włączono społeczności wiejskie, angażując je następnie w realizację podjętych ustaleń.

W Polsce, w dobie transformacji ustrojowej lat 90., przyjęto paradygmat wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Jego realizacja sprowadzała się do tzw. różnicowania, czyli zwiększania spectrum działalności gospodarczej, czym skutecznie podtrzymano ukształtowaną w czasach realnego socjalizmu praktykę traktowania wsi wyłącznie jako sfery produkcji.

Pierwsza dekada XXI wieku nie przyniosła w tej mierze pozytywnych zmian jakościowych. Nie wypracowano spójnej koncepcji rozwoju i kształtowania obszarów wiejskich. Natomiast podporządkowano je realizacji Wspólnej Polityki Rolnej UE. Programy Operacyjne stały się źródłem zdobywania środków na poszczególne inwestycje, obiektywnie potrzebne, lecz nie osadzone w szerszym kontekście rozwojowym. Lokalnie oznaczało to realizację szeregu przedsięwzięć (w zdecydowanej mierze infrastrukturalnych), co do treści będących punktowymi interwencjami, a nie sposobem na dynamizowanie procesów rozwojowych uruchomionych innymi metodami. W ten sposób na przełomie lat 90. i 2000 nabyte przez samorządy gmin, umiejętności planowania strategicznego ustąpiły „wykorzystywaniu środków unijnych”.

W praktyce polityka rozwoju obszarów wiejskich sprowadziła się do osiągania zmian możliwych do pomiaru poprzez tzw. wskaźniki produktu, a więc kategorie fizyczne (mieralne). Wykazując osiąganie złożonych mierników dowodzących skuteczności takiej polityki rozwojowej.

Kształtowanie przestrzeni, a w szczególności ochronę krajobrazu, nie uznano za dziedziny wymagające interwencji, tym bardziej, iż ewentualne ustalenie osiągniętych zmian jest niemal niemożliwe przy takim podejściu. Dlatego też obecna dekada silnego wzrostu gospodarczego, podobnie jak okres transformacji ustrojowej lat 90. cechują się przewagą oddziaływań negatywnych na przestrzeń wiejską i krajobraz. Wyjątkową w historii dynamikę niekorzystnych zmian zdiagnozowano jako „planowany chaos” (bo sankcjonowany formalną zgodnością z planami zagospodarowania przestrzennego). Dewastacja przestrzeni i degradacja krajobrazu to problemy pierwszoplanowe, bez których rozwiązania rozwój zrównoważony nie jest możliwy.

Nadzieją na zmianę jest zastosowanie zachodnioeuropejskich doświadczeń krajów, które rozwój obszarów wiejskich podporządkowały paradygmatowi rewitalizacji z wykorzystaniem programów odnowy wsi. Ich genezą była obywatelska niezgoda na utratę regionalnych wartości środowiska kulturowego i krajobrazu wynikła ze świadomości ponoszonych strat ekonomicznych oraz zagrożenia utratą tożsamości wspólnot i miejsca ich zamieszkania. Programy przeistoczyły się w ogarniający całą społeczność proces rozpoznania wartości i budzenia potrzeb blokując trend umiastowienia wsi.

Zwycięstwo paradygmatu rewitalizacji wymaga oczywiście nowych aksjologicznych założeń rozwoju obszarów wiejskich, które w pełni można wdrażać w ramach programów odnowy wsi:

1. zapewnienie wysokiej jakości życia na wsi celem nadrzędnym strategii rozwojowych (wieś przede wszystkim sferą życia, nie produkcji),

2. budowanie mechanizmów partnerstwa miasto – wieś,
3. wzmocnienie wspólnoty mieszkańców - kapitał społeczny kluczowym czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich i kształtowania świadomości oczekiwanych kierunków przemian,
4. zasymilowanie migrantów z miast - przeniesienie „centrum aktywności życiowej” do nowego miejsca zamieszkania, priorytetem lokalnych polityk społecznych,

Tak przygotowana społeczna tkanka rozwoju ułatwi wdrażanie działań odnoszących się do zagospodarowania przestrzennego i inwestowania w substancję materialną:

5. organizacja przestrzeni publicznej i obiekty użyteczności publicznej podporządkowane funkcji tworzenia warunków kooperacji oraz rozwoju relacji sieciowych - inwestowanie w kapitał społeczny ważniejsze niż w infrastrukturę techniczną (unikanie pułapki infrastrukturalnej),
6. tworzenie specyfiki miejsca i specjalizacji wsi jako czynnik powiększania „koszyka produktów” wsi,
7. zachowanie i renowacja zabudowy historycznych centrów poprzez całościową odnowę wsi warunkiem zachowania najcenniejszych ruralistycznych zasobów kulturowych kraju,
8. różnicowanie funkcji terenów zamiast różnicowania działalności gospodarczej (prowadzenie do zgodności działalności gospodarcza z predyspozycją obszaru, a nie naginanie przestrzeni do planowanej lub prowadzonej już działalności gospodarczej),
9. zwiększanie zwartości zabudowy, kształtowanie centrów miejscowości, rozdzielanie sfer mieszkaniowych i rekreacyjno - wypoczynkowych od sfer produkcji i usług.

III. Droga Odnowy Wsi

Odnowa wsi oznacza rozwój oparty o siły i zasoby własne, niedostępne w mieście niepowtarzalne i różnorodne walory. Wieś ma przyszłość gdy pozostanie sobą. Rozwijając i eksponując jej specyfikę można oferować społeczeństwu atrakcyjne produkty, usługi i możliwości kooperacyjne oraz ukształtować życie w zgodzie ze współczesnymi standardami cywilizacyjnymi. Zachowanie tożsamości oraz świata wartości jest niezbędne by życie to czynić bogatszym, pełniejszym o zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego.

W Europie programy odnowy wsi, przyczyniły się do rewitalizacji wsi, zgodnego z wymogami współczesności kształtowania stref zamieszkania, wypoczynku, produkcji i usług, zachowania lokalnych wartości krajobrazu kulturowego oraz uchronienia przed dewastacją i eliminacją zabudowy, której pierwotna funkcja zanikła. Odnowa wsi stała się sposobem przejścia wsi rolniczej w porolniczą, z pełnym zachowaniem i rozwinięciem jej dotychczasowych walorów. Wieś pozostała sobą, zachowując dla społeczeństwa swą niezastąpioną atrakcyjność. Uniknęła syndromu „nibymiasta”, który w sposób tak dotkliwy dotknął polską wieś, utrudniając a może wręcz wykluczając uzyskanie warunków trwałego rozwoju.

W Polsce odnowa wsi jest znana dzięki opolskiemu programowi odnowy wsi. W roku 1997 rozpoczął go Sejmik Samorządowy, a od roku 1999 prowadzi Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego. Program ten jest największym i najdłużej funkcjonującym w skali

regionalnej przedsięwzięciem aktywizacji społeczności wiejskich w Polsce. Pierwszy przyjął zasadę oparcia rozwoju wsi o oddolnie sporządzoną sołecką strategię (program odnowy wsi).

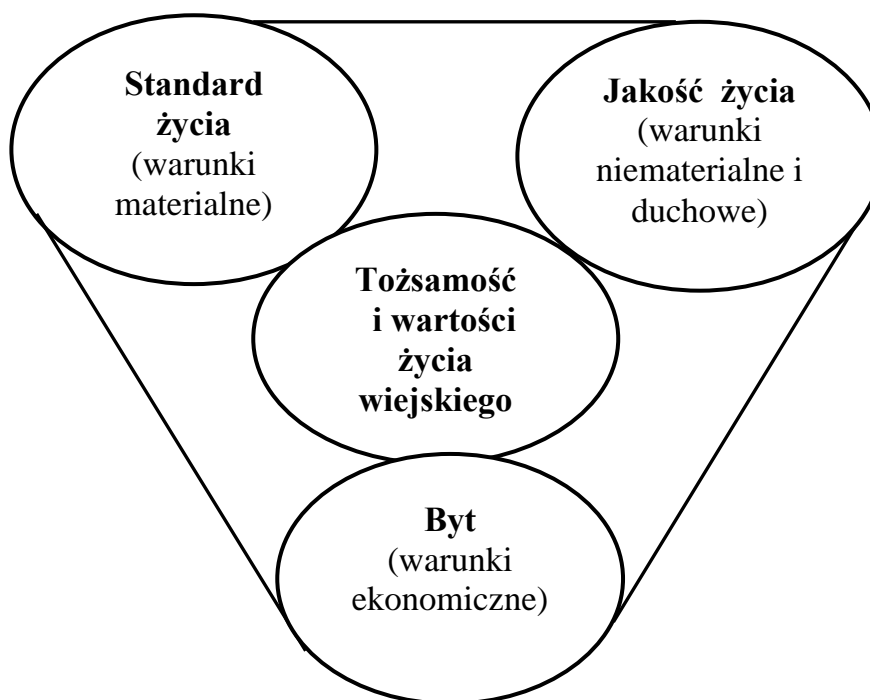
Dotąd do programu akces zgłosiło ponad 600 sołectw (ponad 60% ogółu) z niemal wszystkich gmin. Wiele z nich to dziś wsie sukcesu, w których dzięki oddolnemu zaangażowaniu mieszkańców, przy wsparciu samorządu gminnego, usunięto podstawowe problemy i ożywiono życie społeczno – kulturalne. Wsie te wyróżnia nie tylko ład i estetyka, przede wszystkim imponują wewnętrznym zorganizowaniem, śmiałymi zamierzeniami. Niektóre, dzięki niepowtarzalnym pomysłom budzą szerokie zainteresowanie i wyznaczają kierunek działania dla innych.

Opolszczyzna jest pionierem odnowy wsi w Polsce, regionem, który upowszechnił to pojęcie jako szansę i perspektywę rozwoju obszarów wiejskich - przedmiot zainteresowania społeczności wiejskich i samorządów oczekujących unijnego wsparcia a przede wszystkim jako sposobność uruchomienia głębszych i trwałych procesów rozwojowych.

Jak działa odnowa wsi

W odnowie wsi społeczność lokalna jest podmiotem i siłą napędową przemian, które następują oddolnie z jej woli. Jest w tym przesłanie, że rozwój nie nastąpi tylko tam, gdzie mieszkańcy nie podejmą wysiłku, by stał się możliwy. Odnowa wsi nie istnieje bez osobistego zaangażowanie ludzi, biorącego się z przyjęcia odpowiedzialności za przyszłość wsi. W zamian daje możliwość samorealizacji, poczucie wspólnoty, satysfakcję z uczestnictwa w tworzeniu dobra wspólnego.

W odnowie wsi liczą się mieszkańcy i ogół ich potrzeb związanych z życiem na wsi, które obejmują cztery kluczowe obszary:

- **standard życia** wyrażający się dorobkiem materialnym w postaci infrastruktury technicznej, obiektów będących w dyspozycji społeczności lokalnej, substancji związanej zamieszkaniami, będący efektem przedsięwzięć publicznych i prywatnych;

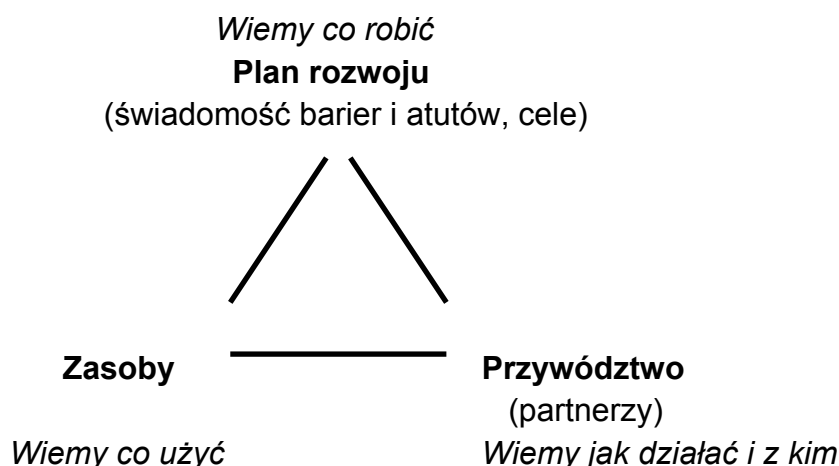
- **byt** (warunki ekonomiczne) czyli możliwości pracy i zarobkowania oraz związanego z tym inwestowania a także pozyskiwania środków przez społeczność lokalną na wspólne cele;

- **jakość życia**, tj. niematerialna sfera relacji sąsiedzkich i międzyludzkich, uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, możliwości tworzenia i korzystania z oferty kulturalnej, edukacyjną, wypoczynku i rekreacji oraz zaspokajania bieżących potrzeb bytowych;

- **tożsamość i wartości życia wiejskiego** czyli to, co w historii, dziedzictwie kulturowym i tradycji oraz specyfice życia wiejskiego, identyfikuje i wyodrębnia wieś oraz jej społeczność, tworzy związki w obrębie wspólnoty oraz związki z miejscem zamieszkania.

Satysfakcjonujące kształtowanie przez samych mieszkańców warunków życia - **standardu, jakości i bytu**, przy jednoczesnym zachowaniu i wzmocnieniu **tożsamości i wartości życia wiejskiego** jest istotą odnowy wsi.

Każda wieś ma pewne zasoby lecz ich uruchomienie wymaga przywództwa i pomysłu w jakim kierunku zmieniać wieś. Dopiero połączenie tych trzech czynników uruchamia proces rozwoju.

Odnowa wsi rozpoczyna się wówczas, gdy we wsi zaistnieje nowe przywództwo – grupa liderów, zdolna myśleć i działać w skali całej wsi. Wówczas możliwe jest uzgodnienie wizji przyszłości wsi i opracowanie planu jej rozwoju (sołectkiej strategii) przekładającej ramowy zamysł na bardziej szczegółowe cele i konkretne przedsięwzięcia (projekty).

Doprowadzenie do stanu, w którym wieś ma:

- przywództwo (grupę odnowy, stowarzyszenie odnowy / rozwoju wsi) z misją przeprowadzenia procesu odnowy wsi i wiedzą jak ów proces przebiega,
- akceptowaną przez ogół mieszkańców strategią rozwoju,
- wsparcie gminy i regionu dla oddolnych działań na rzecz jej realizacji jest istotą programu odnowy wsi.

Zasady uczestnictwa w programie odnowy wsi

Każdy region organizując własny program winien ustalić zasady uczestnictwa dla sołectw. W programie opolskim mogą uczestniczyć sołectwa oraz dawne wsie - sołectwa utworzone

na obszarze miast. Udział miejscowości nie sołeckich jest możliwy, gdy są odrębną osadą i odrębność ta jest odzwierciedlona w statucie sołectwa, w którego skład wchodzi.

- Zgłoszenie sołectwa do programu wymaga:
 - utworzenia **grupy odnowy wsi** o składzie minimum 5 osób i wskazania jej **lidera**,
 - podjęcia uchwały zebrania wiejskiego wyrażającej wolę przystąpienia do programu,
 - podjęcia przez radę gminy uchwały o zgłoszeniu sołectwa do programu.

Udział gminy w programie rozpoczyna się z momentem dokonania zgłoszenia pierwszego sołectwa.

- Gmina zobowiązana jest:
 - określić osobę **gminnego koordynatora programu odnowy wsi**,
 - **zapewnić warunki do wykorzystywania przez sołectwo ustanowionego przez gminę systemu wsparcia oraz uczestnictwa w przedsięwzięciach rozwijających program lub promujących ideę odnowy wsi**,
 - dokonywać monitorowania i oceny realizacji sołeckich programów odnowy wsi (strategii rozwoju) oraz efektywności ustanowionego systemu wsparcia.
- Samorząd województwa od gminy uczestniczącej w programie oczekuje:
 - ustalenia zasad wsparcia dla sołectw uczestniczących w programie obejmujących m.in. udostępnienia środków finansowych,
 - rozpatrzenia i przyjęcia sołeckich programów odnowy wsi,
 - aktywnego wspierania przedsięwzięć określonych w sołeckich programach odnowy wsi.

Dla oceny uzyskiwanych efektów sołectwa i gminy sporządzają roczne sprawozdania z przebiegu odnowy wsi. W oparciu o model przebiegu odnowy wsi ustalane jest zaawansowanie procesu odnowy w danym sołectwie. Na tych podstawach sołectwa otrzymują **statusy uczestnictwa** adekwatne do stażu w programie, zaawansowania procesu odnowy wsi oraz aktywności.

Statusy uczestnictwa:

- **Początkujący uczestnik**
- **Uczestnik**
- **Zaawansowany uczestnik**
- **Lider odnowy wsi**
- **Pasywny uczestnik** (dla sołectw, które zaprzestały działań lecz formalnie uczestniczą w programie)

Status uczestnictwa wiąże się z odpowiednimi wymogami oraz udostępnieniem odpowiednich do potrzeb form wsparcia. Szerszą informację o opolskim programie odnowy wsi można znaleźć na stronie internetowej: www.odnowawsi.eu.

Przebieg procesu odnowy wsi

Świadomość i wiedza uczestników programu jak prowadzić odnowę wsi jest niezmiernie ważna, aby wieś zmierzała właściwą drogą trwałego rozwoju.

Program dysponuje „instrukcją” dla społeczności wiejskich w postaci **modelu przebiegu procesu odnowy wsi**. Odpowiada on na pytania: jak ewolucyjnie, w sposób najbardziej efektywny i logiczny, prowadzić odnowę oraz jakie cele należy sobie stawiać w danym momencie zaawansowania odnowy?

W największym uproszczeniu modelowy przebieg odnowy wsi ma dwa następujące etapy:

Pierwszy etap polega na pokonywaniu barier (eliminacji słabych stron wsi) oraz zaspokajaniu oczekiwań i aspiracji społeczności wiejskiej. Jego początkiem są w miarę proste przedsięwzięcia startowe, których głównym celem jest załatwienie najpilniejszych problemów oraz zintegrowanie mieszkańców wokół przyjętego programu odnowy wsi. Uzyskane powodzenie pozwala realizować szereg kolejnych projektów. Projekty te dotyczą różnych dziedzin życia i zwykle nie mają ścisłego związku ze sobą.

Odnowa wsi w tym etapie jest zwrócona „do wewnątrz” wsi, skupia się na tym co przynosi korzyść lokalnej społeczności oraz wzmacnia jej potencjał, tak aby w kolejnym etapie było możliwe odwrócenie kierunku działań i skierowanie ich na zewnątrz.

Drugi etap ma wyraźnie jakościowy charakter - polega na określeniu i wygenerowaniu „produktów wsi” i zaproponowaniu ich społeczeństwu. Polega to na specjalizowaniu się wsi w wybranym rodzaju lub temacie działań oraz kształtowaniu specyficznego wizerunku miejscowości. Realizowane są wzajemnie powiązane projekty, dzięki którym wieś wyróżnia się na tle otoczenia. Często są to oryginalne pomysły urzędnika przestrzeni publicznej oraz niepowtarzalne pod względem formy i treści imprezy masowe o zasięgu gminnym a nawet regionalnym. Wieś generuje koszyk towarów i usług, ofertę kooperacji i partycypowania w jej życiu społecznym.

Drugi etap wymaga ponownego przemyślenia własnych zasobów, uruchomienia potencjału innowacji oraz opracowania niebanalnej strategii z myślą o uzyskaniu przewagi konkurencyjnej. Odnowa w tym etapie jest skierowana „na zewnątrz”, polega na rynkowej obecności wsi w obiegu i wymianie dóbr, zmierza do trwałego zaistnienia w społeczeństwie i gospodarce opartych na wiedzy. Tym samym wieś uzyskuje korzyści zapewniając sobie stabilne podstawy dalszego rozwoju.

Zmiana zakresu i charakteru działań prowadzi do nowego ukształtowania warunków życia na wsi i jej relacji z otoczeniem. Proces odnowy zmierza do uzyskania rozwiązań niepowtarzalnych, których nie można osiągnąć bez odwołania się do cech wyróżniających i specyficznych wsi. W efekcie wieś dysponuje nowym wizerunkiem w wymiarach materialnym i przestrzennym (np. ukształtowane centrum wsi) oraz w sferze jakości życia. Staje się konkurencyjna – ma rynkową ofertę dla społeczeństwa, potencjalnych inwestorów, turystów, przyjezdnych i zainteresowanych współpracą. Jest obecna w wielu programach oraz jest zdolna do szerokiej kooperacji.

Partnerstwo sołectwa i gminy – gminny system wsparcia warunkiem powodzenia odnowy wsi.

Programy odnowy wsi są zaprzeczeniem sytuacji, w której aktywna jest tylko gmina.

Przykłady kilkuset sołectw: w województwie opolskim, pomorskim, śląskim, czy w powiecie nakielskim w woj. kujawsko-pomorskim, świadczą o tym, że oddanie inicjatywy w ręce społeczności wiejskiej powoduje przejęcie odpowiedzialności za przyszłość wsi i skutkuje ich rozwojem.

Ponieważ unijne wsparcie w ciągu najbliższych lat nie będzie wystarczające, odnowa wsi pozostanie warunkowana dwoma kluczowymi kwestiami: czy mieszkańcy wsi potrafią i chcą się zaangażować?, czy gmina jest w stanie wesprzeć wysiłki angażujących się obywateli?

Powstaje pytanie, na ile efektywne są gminne systemy wsparcia aktywnych sołectw, które chcą przejąć odpowiedzialność za swoją przyszłość? Odnowa wsi poprzez zaangażowanie ludzi publiczną złotówkę mnoży po wielokroć własną pracą, przekazywanymi materiałami, czy środkami transportu. Jednak efekt mnożenia jest wtedy, gdy gmina przekaże swój wkład.

Efekt mnożenia przez zero zawsze będzie zerem. Niestety niektóre samorządy gminne nie potrafią tego pojąć. Rozwój ma nastąpić z woli mieszkańców, na gruncie potrzeb przez nich artykułowanych, których zaspokojenie winno być możliwe w toku realizacji długoletnich programów odnowy wsi. Nie może się dziać odwrotnie - rozwój konkretnej wsi nie może być zależny od woli i pomysłów urzędników czy wójta. Oczywiście, musi dojść do konsensusu. Gmina ma do wypełnienia ustawowy zakres usług publicznych. Rozwija je realizując „branżowe” programy obejmujące całość gminy. Nie mogą jednak funkcjonować tylko one. Równolegle muszą toczyć się, podejmowane oddolnie, inicjatywy mieszkańców.

Dopiero te dwa nurty łącznie zapewnią rozwój wsi.

Pozostawienie problemu rozwoju sołectw na barkach gminy jest kardynalnym błędem. Samorząd, działając samodzielnie, nie dokona przełomu na terenach wiejskich. Pomimo postępu w rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej pozostają one obszarami co najmniej problemowymi i zmarginalizowanymi przy znacznej odległości od dużych miast. Powodem jest właśnie owa infrastrukturalna jednostronność. Zawieszenie problemu rozwoju wiejskich społeczności „na klamce gminy” skutkuje brakiem działań budujących kapitał społeczny zdolny do uruchomienia uspijonych zasobów. Jeżeli do rozwoju wsi nie włączy się szerokich rzesz mieszkańców, oddając im inicjatywę w kreowaniu strategii wykorzystującej zasoby, to przełom nie nastąpi.

Gminy muszą zaakceptować obowiązek wspierania sołectwa, stanowiąc realne systemy wsparcia, dających m.in. szansę społecznościom wiejskim mnożenia gminnych złotych.

Oznacza to konieczność skonstruowania systemu wsparcia dla aktywnej społeczności, w który wspomniane możliwości będą wbudowane. Jest to warunek niezbędny, jego niespełnienie oznacza wykluczenie społeczności lokalnej z możliwości przeprowadzenia odnowy własnej wsi. Pojawienie się **funduszu sołeckiego** odpowiada na te potrzeby i pozwala gminie oprzeć budowę własnego systemu wsparcia o rozwiązanie ustawowe.

Znaczenie instrumentów finansowych powoduje, iż zostaną one szerzej omówione. Stosowanych jest kilka form przeznaczania środków publicznych, z których mogą być finansowane planowane przez sołectwa przedsięwzięcia odnowy wsi:

1. **Uznaniowo:**

- Przydział środków z racji uczestnictwa sołectwa w programie odnowy wsi na zadania jakie określi społeczność lokalna (przeciętnie od kilku do kilkunastu tys. PLN),
- Przydział środków na konkretne zadania odnowy wsi wyspecyfikowane przez sołectwo.

Inicjatywa przydziału środków i ich wysokości (różne kwoty w kolejnych latach) leży po stronie organów gminy.

2. Parametrycznie:

- Środki dla sołectwa mają postać tzw. **odpisu sołeckiego**. Naliczane są w oparciu o liczbę mieszkańców sołectwa. Na 1 mieszkańca jest to od kilku do kilkudziesięciu zł rocznie,
- Środki sołectwa naliczane są jako udział (%) w podatkach (rolnym, od nieruchomości) zebranych z terenu sołectwa.

Jest to względnie stały w czasie i „nie uznaniowy” poziom finansowania – organy gminy decydują o zasadzie, a nie indywidualnie (ile dla danej wsi).

Odpis sołecki można uznać za pierwowzór funduszu sołeckiego.

3. Motywacyjnie:

- Sołectwo otrzymuje z góry ustaloną część wpływów ze sprzedaży mienia komunalnego położonego na terenie sołectwa,
- Sołectwo dysponuje wpływami z gospodarowania na mieniu komunalnym (np. wynajem sali w domu ludowym lub świetlicy wiejskiej).

Wielkość środków jest zależna od operatywności i przedsiębiorczości sołectwa. Jest zmienna w czasie, ale zasady ustalone przez organy gminy są stałe.

4. W ramach konkursów:

- Nagrody w gminnych konkursach na najpiękniejszą wieś, najpiękniejszą koronę żniwną itp.
- Dotacje w ramach konkursu tzw. **małych grantów** na realizację zadań związanych z odnową wsi.

Szczególnie godny polecenia system grantowy od trzech lat stosuje gmina Kluczbork.

Najbardziej efektywne są formy parametryczne, tworzące sołectwu poczucie stałości zasad i poziomu finansowania, gdyż zachęcają do działań planowych. Ważne są formy motywacyjne i konkursy budzące aktywność i przedsiębiorczość rywalizujących ze sobą społeczności lokalnych. System wsparcia procesu odnowy wsi winien być kombinacją instrumentów finansowych, edukacyjnych, inspirujących oraz doradztwa i planowania przestrzennego. Trzeba pamiętać, że istnienie systemu wsparcia finansowego odnowy wsi w praktyce oznacza obecność w budżecie gminy dwóch puli tzw. wolnych środków: na programy gminne i na inicjatywy sołeckich programów odnowy wsi.

Sposób udostępnienia środków - czyli działanie finansowych instrumentów wsparcia - jest kwestią wtórną.

Gminne programy grantowe

W gminach, które zdecydowały się na wsparcie działalności sołectw poprzez udostępnienie im środków w ramach tzw. odpisów sołeckich (pierwowzór funduszu sołeckiego) pobudzona aktywność zaczęła wyrastać ponad możliwości wykonania inicjatyw tylko w ramach takiej formuły.

Szereg sołectw chce wykonać więcej przedsięwzięć lub przedsięwzięcia większe - ponad wymiar możliwy do sfinansowania ze środków z odpisu (funduszu) sołeckiego.

W tradycyjnie działającej gminie, tak zaistniałą potrzebę rozwiązuje się poprzez decyzję budżetową rady gminy. Tutaj wadą jednak jest element uznaniowości i ograniczona ilość środków. Z kolei to tworzy znaną wszystkim kolejkę do budżetu gminy, w której na „swoją czas” czekają inicjatywy zgłoszone przez społeczności wiejskie. Oczekiwanie to wywołuje często spowalnianie procesów rozwojowych. Brak możliwości realizacji inicjatywy przez rok,

dwa lub więcej skutkuje wypaleniem się aktywności i uwiędnięciem kreatywności danej społeczności, która po prostu potyka się na danym, niemożliwym do realizacji pomysle i zaczyna dreptać w miejscu. Dlatego też gminy, które dostrzegły wymienione ograniczenia zaproponowały aktywnym sołectwom nowe rozwiązanie.

Program grantowy polega na zapewnieniu możliwości wykonania inicjatywy poprzez wyasygnowanie określonej puli środków i jej udostępnieniu sołectwom w formule konkursu – finansowanie otrzymują najlepsze pomysły, bądź otwartego naboru – dofinansowanie otrzyma każdy (po jednym z sołectwa) projekt, pod warunkiem, że spełni kryteria.

W praktyce programy grantowe, nie tylko zaspokajają rosnące potrzeby sołectw, lecz również są znakomitym rozwiązaniem wyzwalamym kreatywność sołectw, które dążąc do pozyskania środków „zmuszane” są do proponowania pomysłowych i nietuzinkowych rozwiązań.

Program grantowy odpowiada też na problem co zrobić, gdy fundusz sołecki ustanowiony w ramach określonych ustawą jest niewystarczający. Zamiast podnosić pulę środków funduszu (to dopuszcza ustawa) można ustanowić program grantowy. Jego wykonanie jest prostsze i bardziej elastyczne niż funduszu sołeckiego. Daje również gminie sposobność kierowania aktywności sołectw poprzez zawarcie w kryteriach preferencji co do rodzaju projektów, bądź co do oczekiwanych wyników tych przedsięwzięć.

Podsumowując, warto pokazać jak winien wyglądać rozbudowany, uwzględniający wszelkie potrzeby sołectw i możliwości prawne, gminny system wsparcia sołectw:

1. Środki na realizację zadań statutowo przypisanych sołectwu np. na utrzymanie świetlicy, terenów komunalnych, obiektów sportowych, pielęgnację zieleni itp. Środki te mogą mieć formułę odpisu (określona ilość złotych na mieszkańca) lub kwoty ustalonej adekwatnie do potrzeb.
2. Fundusz sołecki – środki na przedsięwzięcia dopuszczone ustawą, tj. na poprawę warunków życia mieszkańców.
3. Granty z gminnego programu grantowego, na wykonanie szczególnego przedsięwzięcia lub zadania skalą przekraczającego możliwości funduszu sołeckiego.
4. Środki, których źródłem jest wykonywane przez sołectwo zarządzanie i gospodarowanie mieniem komunalnym w zakresie określonym w statucie sołectwa na mocy art. 48 ustawy o samorządzie gminnym. Środki te mogą być przeznaczane na różne cele na zasadach określonych w statucie gminy w myśl art. 51 ust. 3 ustawy o samorządzie gminnym.